

Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos – botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininko mokslinės ir praktinės – taikomosios veiklos reikšmė Lietuvoje

Ona Ragažinskienė, Nerijus Jurkonis

Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sodas

Lietuvos Respublikos Seimas, 2021-uosius paskelbė Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais, minint jo 250-ąsias gimimo metines. Jurgis Ambraziejus Pabrėža pasižymėjo universalumu, darbštumu ir nuoširdumu: domėjosi įvairiomis mokslo (teologijos, gamtos, medicinos, farmacijos ir farmakognozijos, geografijos, istorijos, dailės) sritimis, vykdė švietėjišką, praktinę – taikomąją veiklą. Jis paliko unikalius rankraščius – kapitalinius veikalus, kurie dabar analizuojami ir publikuojami. Pažymėtinas vienas svarbiausių Lietuvos botanikos mokslo veikalų „Taislius augyminis“, kurio rankraštis 2008 m. buvo įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinį registrą kaip nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektas. *Darbo tikslas* – apžvelgti ir išanalizuoti J. A. Pabrėžos mokslinę, pedagoginę švietėjišką ir praktinę – taikomąją veiklą Lietuvoje, minint jo 250-ąsias gimimo metines. *Darbo objektas* – J. A. Pabrėža botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininkas Lietuvoje.

Jurgis Ambraziejus Pabrėža. mokslinė ir praktinė veikla, Lietuva.

Įvadas

Lietuvos Respublikos Seimas, 2021-uosius paskelbė Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais, minint jo 250-ąsias gimimo metines (LR Seimo nutarimas Nr. XIII-3273 „Dėl 2021 metų paskelbimo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais“).

Jurgis Pabrėža, 1981

Tėvas Jurgis Ambrozijus (Ambraziejus) Pabrėža OFM Lotyniškai bei lenkiškai pasirašinėjo Pabrez; žemaitiškai – Pabreza arba Paabreza.

Biografinės žinios (Kišūnienė, 1979; Pabrėža 1981)

Gimė 1771 m. sausio 15 d. Večių kaime, Lenkimų parapijoje, Kretingos apskrityje Jono ir Rožės Baužinskaitės Pabrėžų šeimoje, kurioje užaugo 7 vaikai.

1785–1791 m. mokėsi Kretingos pranciškonų gimnazijoje, kurią baigė *diligentae* medaliu.

1791–1794 m. studijavo Vyriausioje Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės mokykloje – *Schola Princeps Magni Ducatus Lithuaniae* (dabar Vilniaus universitetas) anatomiją, chemiją, mediciną, botaniką, istoriją, teisę ir teologiją, išmoko aštuonias kalbas. Dalyvavo Tado Kosciuškos sukilime. Uždarius Vilniaus universitetą, J. A. Pabrėža jo nebaisė, grįžo į Žemaitiją.

1794 m. tapo Varnių kunigų seminarijos klieriku, 1796 m. išventintas į kunigus.

1817-ųjų gruodžio 9 dieną, iškilmingai davė amžinuosius įžadus, gavo Tėvo Ambraziejaus vardą ir gyveno bernardinų vienuolyne, tęsdamas botanikos, lituanistikos, pedagogikos, medicinos, farmakognozijos studijas ir kitai veiklas iki pat savo mirties 1849 m. spalio 30 d.

Tyrimo objektas – Jurgis Ambraziejus Pabrėža botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininkas Lietuvoje.

Tyrimo tikslas – apžvelgti ir išanalizuoti Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos mokslinę, pedagoginę švietėjišką ir praktinę – taikomąją veiklą Lietuvoje, minint jo 250-ąsias gimimo metines.

Tyrimų metodika

Tyrimai atlikti teorinės palyginamosios analizės metodu.

Rezultatai ir jų patarimas

Sveikos gyvensenos pradininkas ir propaguotojas Lietuvoje.

Prof. K. Regelis pažymi, kad J. A. Pabrėža – labai darbštus žmogus, yra vienas iš didžiausių XIX a. mokslininkų, įnešęs indėlį ne tik botanikos, bet medicinos ir farmacijos srityse, daug rašęs šia tema, sukūręs farmakognozijos, farmacijos ir medicinos terminų žodyną (Regelis; 1936; 1937).

J. A. Pabrėžos gyvenimo laikotarpiu dvasiškam luomui (kunigams ir vienuoliams) kanonų teisės kodeksas įteisino galimybę teikti žmonėms sveikos gyvensenos patarimus bei rekomendacijas. Jis lankydamas įvairius ligonius, stengėsi jiems pagelbėti, tačiau pastebėjo, kad jam trūksta vaistinių augalų pažinimo ir farmakognostinių bei medicininių žinių ir diagnostinių įgūdžių. Jis šių žinių ieškojo, skaitydamas užsienio literatūros kūrinius: Jean Emmanuel Gilibert (1774-1814) *Flora Litvanica inchoata* (1782) – tai pirmasis mokslinis dokumentas apie Lietuvos Florą; XVIII a. švedų sistematiko, botaniko K. Linėjaus *Sistema Naturae* ir *Species Plantarum*; Simon Syrenius (1540–1611) *Zielnik (Herbarium)*; Johannes Friedrich Wolfgang (1776–1859) *Pamiętnik Farmaceutyczny Wileński* (1820-1822); Stanislovo-Bonifaco Jundzilo (1761–1847) knygą Didžiosios Lietuvos kunigaikštystės provincijos natūraliai augančių augalų aprašymas, išleista Vilniuje 1791 m., kuri turėjo įtakos Žemaitijos floros tyrimams ir aprašymams (Žukienė; 2006).

S. Syrenius buvo J. A. Pabrėžos autoritetas, kurio *Zielnik (Herbarium)* išnagrinėjęs, įsisavino vaistinių augalų pažinimą, apibūdinimą bei jų praktinį pritaikymą, tačiau nesitenkino vienu šiuo veikalu. Būdamas gabus, mokėdamas 8 kalbas, jis daug skaitė, studijavo įvairius medicinos veikalus, darė iš jų išrašus ir konspektavo – išanalizavęs informaciją, vėliau šia tema parašė keletą kūrinių bei praktinių patarimų sveikatos gerinimo klausimais.

1814 m. parašytas vienas stambiausių 246 puslapių veikalas *Skutki lekarskie niektórych roślin i sposob używania tychże roślin w różnych chorobach (Kai kurių augalų gydymasis veikimas ir tų augalų vartojimo būdas įvairių*

ligų atveju), kuriame pristatomi 234 vaistiniai augalai, pateikiami jų apibūdinimai ir rekomendacijos ligų gydymui (Kaaopka, 1970).

Tuo pačiu metu rašė mažos apimties leidinį lietuvių kalba *Augimės, sugadlyvosios gydymai*.

J. A. Pabrėža studijuojamuose medicinos veikaluose rastus nežinomus terminus susirašė alfabeto tvarka, juos iššifravo ir plačiai paaiškino – taip buvo sukurtas farmakognozijos, farmacijos ir medicinos terminų žodynas *Sunkiausių žodžių paaiškinimas*.

J. A. Pabrėža įgytas žinias stengėsi pritaikyti praktikoje, gamino vaistus, mokė žmones pažinti vaistinius augalus ir jų vaistinę augalinę žaliavą naudoti gydymui. Jis pats lankė ligonius bei priiminėjo ir gydė juos vienuolyne. Stengdamasis pagelbėti skurstantiems žmonės, kurie neturi galimybės susiekti su vaistininku ir pasitarti su gydytoju, parašė leidinį *Namų vaistinė*.

J. A. Pabrėža pamoksluose žemaičiams aiškino, kad nereikia tikėti burtais, užkalbėjimais ir prietarais, kurie būdavo taikomi ligų gydymui. Jis glaudžiai bendradarbiavo su liaudies medicinos praktikais ir domėjosi jų žiniomis apie vaistinių augalų savybes bei praktinį pritaikymą (Ragažinskienė, Mekas, 2011).

Šis bendravimas su liaudies medicinos žinovais, jį patį įkvėpė sukurti vieningą mokslinę augalų vardų sistemą.

J. A. Pabrėžos indėlis botanikos mokslo raidai Lietuvoje. Medicinai, farmacijai, farmakognozijai ir botanikai J. A. Pabrėža skyrė didžiausią savo gyvenimo dalį (Ragažinskienė, Mekas, 2011; Žukienė, 2006). Atsiminimuose jis rašo, kad „vaikas būdamas pamėgau augalus. Juos sodinau, ravėjau ir su jais žaidžiau. Norėdamas pažinti jų savybes, darydavau tinktūras“. Jo prisiminimai rodo, kad susidomėjimas vaistiniais augalais prasidėjo vaikystėje. Vėliau jis mokydamsis Vilniaus universitete studijavo mediciną, chirurgiją, botaniką, Šventąjį Raštą bei teisę – stengėsi įgyti visapusišką išsilavinimą ir būti naudingas savo kraštui (Kaaopka, 1970).

Visą gyvenimą jis pašventė mokslui, tobulėjimui, bendradarbiavo ir susirašinėjo su to laikotarpio mokslininkais: J. F. Volfangu, S. B. Jundzilu, S. Gorskiu ir rašė mokslinius darbus *Žemaičių tarme – lenkų ir lotynų kalbomis*. Jis, keliaudamas po Žemaitiją, ir užrašinėdamas žemaitiškus augalų vardus, rinko vaistinius augalus ir sudarė 800 rūšių augalų herbarą. To herbaro dalis yra išlikusi iki šių dienų ir saugoma Jungtinio gamtos tyrimų centro Atviros prieigos Botanikos instituto Herbariume (BILAS).

Jurgis Ambraziejus Pabrėža yra vadinamas Lietuvos Botanikos Tėvu. Jis parašė stambius mokslinius botanikos darbus: *Waardaa tayslynyee Augimiu atsyrqđantiu Augmy-niūčžioo žemaytyyniee Ózwerąčžioo saawiey Augmes liig šžioł aastrastas Žemaaytisy, Lyyitówoo, Wolynnyjoo, yr Podoolyjoo* (1834) ir *Sryje Balsenyyny. Biiluu Žemayt* (1834) (Gidžūnas, 1993).

Jurgis Ambraziejus Pabrėža 1834–1843 metais sukūrė pagrindinį botanikos veikalą *Taislius augyminis (Augalų sistema)*, kurio ištraukos po jo mirties pradėtos publikuoti Jungtinėse Amerikos Valstijose 1900 metais „Dirvos“ bendrovės lėšomis (Gidžūnas, 1993).

Taisliaus augyminio tapo pagrindiniu šaltiniu kitiems

mokslininkams, kurie XX a. tobulino lietuvių botanikos terminiją (Dagys, 1965).

Prof. J. Dagys *Taislius augyminis* laikė svarbiausiu Lietuvos botanikos mokslo veikalu, apie kurį rašė „Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos žodyno komisija su gilia pagarba studijavo šį didįjį kunigo J. A. Pabrėžos darbą, stebėjosi autoriaus darbštumu ir kruopštumu: juk jis pats vienas, beveik neturėdamas medžiagos, sukūrė lietuvišką botanikos terminologiją ir augalų vardyną“ (Dagys, 1972).

2008 m. Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos *Taislius augyminis* rankraštis (1042 puslapiai) yra įtrauktas į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinę registrą kaip nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektas (Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija <https://unesco.lt/komunikacija-ir-informacija/lietuvas-nacionalinis-registras-pasaulio-atmintis>).

2003 m. bendradarbiaujant trims institucijoms: Gamtos tyrimų centro Botanikos ir Lietuvių kalbos institutams bei Nacionalinei Martyno Mažvydo bibliotekai, pradėti J. A. Pabrėžos veikalo *Taislius augyminis* parengiamieji leidybos darbai: 2009 m. buvo išleista pirmoji rankraščio dalis, 2014 m. – antroji, o 2015 m. – trečioji (<https://blog.lnb.lt/rkrs/2016/02/24/isleista-j-a-pabrezos-veikalo-taislius-augyminis-trecioji-knyga/>).

J. A. Pabrėža – ne tik kunigas, pamokslininkas, botanikas, farmakognostas, sveikos gyvensenos propaguotojas, geografijos vadovėlio ir geografijos terminų žodyno autorius, bet Neformalios lituanistinės mokyklos įkūrėjas ir idėjinis vadovas, kurio palikimas turi didelę ir svarbią išliekają vertę.

J. A. Pabrėžos bei jo sekėjų ir mokinių rankraštiniai tekstai surinkti į Neformalios lituanistinės mokyklos Kretingos bernardinų vienuolyne kolekciją, kuri 2019 m. pripažinta nacionalinės reikšmės dokumentinio paveldo objektu ir įrašyta į UNESCO programos „Pasaulio atmintis“ Lietuvos nacionalinę registrą. Dabar ši kolekcija saugoma Lietuvos mokslų akademijos Vrublevskių bei Vilniaus universiteto ir Mažesniųjų brolių ordino Lietuvos Šv. Kazimiero provincijos Kretingos Apreiškimo vienuolyno bibliotekose (<https://www.kretvb.lt/virtualios-parodos/virtuali-paroda-jurgiui-ambraziejui-pabrezai-250-2/>).

2021 m. Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintu planu siekiama paminėti mokslininko, botanikos ir farmakognozijos mokslų bei sveikos gyvensenos pradininko, lietuvių kultūrinio sąjūdžio dalyvio, žemaičių raštijos veikėjo ir mokslo terminų kūrėjo, kunigo pranciškono Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos (1771–1849) 250-ąsias gimimo metines ir pristatyti visuomenei jo palikimą bei atskleisti nuopelnus Lietuvos mokslo raidai, švietimui ir dvasinės kultūros puoselėjimui. Šiame plane numatytos J. Ambraziejaus Pabrėžos veiklai išryškinti, skirtos mokslinės konferencijos ir minėjimai, edukaciniai, kultūriniai ir pažintiniai renginiai, laidos ir publikacijos.

Tame tarpe, paminėtinas renginys 2021 m. gegužės 5 d. tradicinės kasmetinės 26 tarptautinės mokslinės praktinės konferencijos Žmogaus ir gamtos sauga 2021 metu organizuojamas seminaras *Mokslo žinių sklaida apie vaistinių augalų tyrimus ir racionalų panaudojimą*, skirtas farmakognosto, botaniko, vienuolio Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos

(1771–1849) mokslinei, pedagoginei, šviečiamajai ir gamtosauginei veiklai pažymėti (<https://zua.vdu.lt/27-oji-tarptautine-moksline-praktine-konferencija-zmogaus-ir-gamtos-sauga-2021/>).

Literatūra

1. DAGYS J. (vyr. red.) (1965) Botanikos terminų žodynas. Vilnius: Mintis. 660 p.
2. DAGYS J. (1972) J. Pabrėžos gyvenimas ir darbai. Vilnius: Mintis. p. 9-68.
3. GIDŽIŪNAS V. (1993) Jurgis Ambraziejus Pabrėža (1771–1849). Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija. P. 295.
4. Išleista J. A. Pabrėžos veikalo Taislius augyminis trečioji knyga. Išleista J. A. Pabrėžos veikalo Taislius augyminis trečioji knyga | Retų knygų ir rankraščių skyrius (Inb.lt)
5. KANOPKA E. (1970) Jurgis Pabrėža – garsus Žemaitijos gydytojas, įžymus gamtininkas, pirmasis Lietuvos farmakognostas. Medicina. Vilnius. 7: 40.
6. KIŠŪNIENĖ N. (1979) J. A. Pabrėžos bibliografija. Jurgis Pabrėža (1771 - 1849). Vilnius, 95–114 p.
7. PABRĖŽA JURGIS (1981) Lietuviškoji tarybinė enciklopedija. Vilnius: Mokslo. 8: 395.
8. Lietuvos nacionalinė UNESCO komisija. Lietuvos nacionalinis registras „Pasaulio atmintis“ [interaktyvus]. 2012–2020. [žiūrėta 2021. 04. 01]. Prieiga per internetą: <https://unesco.lt/komunikacija-ir-informacija/lietuvos-nacionalinis-registras-pasaulio-atmintis>
9. LR Seimo nutarimas Nr. XIII-3273 „Dėl 2021 metų paskelbimo Jurgio Ambraziejaus Pabrėžos metais“.
10. RAGAŽINSKIENĖ O., MEKAS T.A. (2011) Farmakognozijos ištakos Lietuvoje: Jurgis Ambroziejus Pabrėža. Farmacija ir laikas. Nr. 4: 60-63.
11. REGELIS K. (1937) Pagerbkime kunigą A. Pabrėžą, botaniką mokslininką. Gamta: Lietuvos gamtininkų žurnalas, 1(5): 50-51.
12. REGELIS K. (1936) Kun. A. Pabrėža – botanikas mokslininkas. Lietuvos aidas. Lapkričio 21.
13. Virtuali paroda „Jurgiui Ambraziejui Pabrėžai – 250“ <https://www.kretvb.lt/virtualios-parodos/virtuali-paroda-jurgiui-ambraziejui-pabrezai-250-2>
14. ŽMOGAUS IR GAMTOS SAUGA 2021: 27-oji tarptautinė mokslinė-praktinė konferencija „<https://zua.vdu.lt/27-oji-tarptautine-moksline-praktine-konferencija-zmogaus-ir-gamtos-sauga-2021/>“
15. ŽUKIENĖ R. (2006) Botanikas Jurgis Pabrėža (1771-1849): iš farmacijos istorijos. Lietuvos farmacijos žinios., Nr. ½: 53-54.

Ona Ragažinskienė, Nerijus Jurkonis

Jurgis Ambraziejus Pabrėža – as the initiator for significance of botanical and pharmacognosy sciences and healthy lifestyle scientific and practical activities in Lithuania

Summary

Jurgis Ambraziejus Pabrėža was characterized by versatility, hardworking and sincerity: he was interested in various fields of science (theology, nature, medicine, pharmacy and pharmacognosy, geography, history, art), carried out educational, practical – applied activities. He left unique manuscripts - capital works that are now being analyzed and published. One of the most important works of Lithuanian botanical science “Taislius augyminis” should be noted. In 2008 manuscript was included in the Lithuanian National Register of UNESCO Memory of World Program as an object of documentary heritage of national significance.

Jurgis Ambraziejus Pabrėža, scientific practical – applied activities, Lithuania.

Gauta 2021 m. kovo mėn., atiduota spaudai 2021 m. balandžio mėn.

Ona RAGAŽINSKIENĖ. Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sodas. Doktorė. Profesorė. Adresas: Ž. E. Žilibero g. 4, 46324, Kaunas, Tel. (+370 37) 295287, El. paštas: ona.ragazinskiene@vdu.lt

Ona RAGAŽINSKIENĖ. Botanical Garden of Vytautas Magnus University. Doctor..Professor. Address: Ž. E. Žilibero g. 4, 46324, Kaunas, Tel. (+370 37) 295287, email: ona.ragazinskiene@vdu.lt

Nerijus JURKONIS. Vytauto Didžiojo universiteto Botanikos sodo direktorius, daktaras. Adresas: Ž. E. Žilibero g. 4, 46324, Kaunas. Tel (+370 37) 327907, El. paštas: nerijus.jurkonis@vdu.lt

Nerijus JURKONIS. Botanical Garden of Vytautas Magnus University. Director. Doctor. Adress: Ž. E. Žilibero g. 4, 46324, Kaunas. Tel. (+370 37) 327907, e-mail: nerijus.jurkonis@vdu.lt